

Весельська Л.А.

Національна академія державного управління при Президентіві України

ПОНЯТТЯ МІГРАЦІЯ ТА МІГРАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС У СУЧАСНИХ НАУКОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ

У статті досліджуються міграційні процеси та міграція в Україні. Обґрунтовано, що міграційні переміщення є своєрідним індикатором реагування населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті суспільства. Встановлено, що обсяги, напрямки та масштаби таких переміщень певною мірою свідчать про загрозу сталому розвитку держави. Акцентовується на зобов'язанні держави забезпечувати контроль і нагляд за міграційними процесами, але при цьому слід враховувати основні права та свободи людини та громадянина. Для забезпечення зазначеного процесу запропоновано заходи щодо переосмислення теоретичних підходів до визначення поняття міграції та міграційних процесів.

Ключові слова: державне регулювання, міграційне законодавство, міграційні процеси, форми і види міграції, обсяги міграції, напрями міграції.

Постановка проблеми. Міграційні потоки є так званим індикатором реакції населення на зміни в економічному, політичному, соціальному житті будь-якого суспільства. І саме розмір, напрямки та масштаби таких процесів певною мірою свідчать про стабільність суспільного розвитку в країні або нестабільність. Ці процеси викликають занепокоєння, оскільки є передумовою значних глобальних демографічних наслідків та інших негативних явищ, які значно впливають на соціальний, політичний та економічний стан держави. Отже, держава зобов'язана забезпечити контроль і нагляд за цими процесами, але при цьому слід враховувати основні права та свободи людини та громадянина. На нашу думку, першочерговим є розробка та впровадження стратегії забезпечення законності та дисципліни у сфері міграції. Цьому заходу має передувати теоретико-правове переосмислення поняття міграції, систематизація її складових, виокремлення окремих напрямів міграції. Відповідно до нових стандартів міграції слід розробити концепцію поетапного введення нових методів та форм контролю за міграційними процесами як засобу попередження, протидії незаконній міграції, а також нових форм взаємодії, як в державі, так і з іншими державами. Але все це неможливо без наукового переосмислення поняття міграції, процесу міграції, приведення до однозначності основних термінів, виокремлення напрямів, способів міграції, систематизації причин та наслід-

ків міграції. Здійснивши вищезазначені заходи, безумовно, можна досягти позитивних результатів у регулюванні міграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, нині в Україні поки що не досягнуто єдності у розумінні понять міграції та міграційних процесів. Зі зростанням відкритості українського суспільства в нашій державі суттєво актуалізувалася міграція населення, яка проявляється в різних формах, що зумовлює потребу комплексно дослідити теоретичні аспекти міграції та міграційних процесів з метою приведення теоретичних основ у відповідність до потреб сьогодення.

Феномен міграції досліджувався й раніше. Значний вклад у розвиток міграційного права внесли вітчизняні учені: О. Бандурка, Івахнюк, С. Масьондз, О. Малиновська, О. Макарова, В. Олефір, Л. Пал, В. Ребало, І. Танчин, В. Шаповал та інші, але розрізненість поглядів, методів дослідження поняття міграції залишили прогалини у теоретичній базі і тому потребують окремого наукового дослідження.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати поняття міграції та міграційних процесів в сучасних наукових концепціях, запропонувати авторське бачення особливостей сучасної міграції та міграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За своїм обсягом міграція є надзвичайно широ-

ким поняттям і не однозначним. Причиною цього, в першу чергу, є розрізненість галузей, у яких досліджувалось це явище. Також різні науковці покладали в основу визначення різні ознаки, якості цього явища, напрями, шляхи міграції і тому конкретизація його змісту не вичерпується наявністю загальних ознак про переміщення людських та матеріальних ресурсів. Так, на думку О.О. Бандурки, розуміння поняття «міграція» лежить у площині філософії, а «міграційний процес» – у площині дослідження юриспруденції як науки, соціології (окремі аспекти міграційного процесу), економіки (якщо розглядати процеси переміщення матеріальних ресурсів), фінансів (якщо досліджувати рух фінансових потоків: грошей, цінних паперів, інвестицій тощо) [1, с. 11]. І.З. Танчин розглядає міграцію як соціальне явище і дає визначення: міграція – це процес зміни постійного місця проживання індивідів чи соціальних груп: переміщення в інший регіон країни або в іншу країну. Міграцією є також переїзд для проживання із села в місто і навпаки [6, с. 223]. Міграційний процес є тісно пов'язаний як із горизонтальною, так і з вертикальною мобільністю, тому що кожен мігруючий індивід, крім переходу в іншу соціальну групу, прагне знайти на новому місці кращі економічні, політичні чи соціальні умови існування. Розглядаючи необхідні умови, які змушують людей покинути рідні місця і переселитися в інші міста, регіони чи країни, можна поділити їх на три основні групи: виштовхування, притягання і шлях міграції [7, с. 36].

Виштовхування пов'язане з незадовільними чи важкими умовами існування індивіда в його рідних місцях. Виштовхування великих мас людей буває зумовлене, насамперед, серйозними соціальними потрясіннями (міжнародними і релігійними конфліктами, диктатурами, війнами), економічними кризами, стихійними лихами (землетрусами, повеннями тощо). При індивідуальній міграції силою, що виштовхує, може служити невдача в кар'єрі, смерть родичів, самотність та ін.

Притягання – це сукупність привабливих умов для проживання в інших місцях, наприклад у регіонах, де існує вища оплата праці, де можна здобути вищий соціальний статус, де існує політична стабільність, яка вселяє почуття впевненості в завтрашньому дні. Чим більшою є різниця соціальних, економічних чи політичних умов існування у двох регіонах, тим ймовірнішою є міграція під впливом сил притягання в райони з кращими умовами. Різниця в умовах життя може

бути створена і штучно, для керування потоками мігрантів і для притягнення робочої сили й інтелектуального потенціалу у ті райони, де їх не вистачає. Шлях міграції – це характеристика безпосереднього пересування мігранта з одного географічного місця в інше. Шлях міграції включає в себе доступність переміщення мігранта, його багажу і родини в інший регіон, а також наявність або відсутність бар'єрів на шляху. Дуже часто саме недоступність переміщення зводить нанівець дію сил виштовхування і притягання. Наприклад, зростання цін на квитки не дозволяє виїхати певному індивіду і його родині в іншу країну. Те ж саме можна сказати про мовні бар'єри, отримання дозволу на виїзд і в'їзд, відсутність інформації про умови життя на новому місці і багато інших труднощів, що трапляються на шляху мігрантів. Зазвичай розрізняють міграцію міжнародну (тобто, переїзд з однієї держави в іншу) і внутрішню (переїзд у межах однієї країни). Обидва види міграції вважаються природними і нормальними до певних меж. У тому випадку, якщо кількість мігрантів перевищує певний рівень (він є різним для різних країн і регіонів), міграція стає надлишковою, і її розглядають як негативне явище [3, с. 79–82].

Учені-історики розглядають процес міграції лише як переміщення людей із зміною місця проживання. Вони мають різну інтенсивність, спрямованість, тривалість залежно від багатьох причин. За причинами міграції бувають соціально-економічні або трудові (в пошуках заробітків), екологічні (вимушені переселення із забрудненої території), політичні, сімейно-побутові (возз'єднання родин), релігійні, етнопонаціональні. За напрямом переміщення людей міграції поділяють на зовнішні (за межі країни) та внутрішні (всередині країни). Зовнішні міграції, що спрямовані за межі країни, називаються еміграцією, а протилежного напрямку – іміграцією. Внутрішні міграції – це переміщення населення між різними регіонами, населеними пунктами, вони не впливають на зміну чисельності населення країни взагалі, а тільки на його перерозподіл у її межах. Міграції можуть бути постійними, або сезонними (тимчасовими), залежно від термінів міграції, організованими (за набором на певні роботи) або стихійними (люди їдуть без наперед відомого місця проживання та праці), залежно від форми організації. Вони можуть бути добровільними чи примусовими залежно від форм переміщення. Провідне місце серед міграцій за обсягами мігрантів займають соціально-економічні (або трудові) міграції. Дехто із дослідників виділяє серед міграцій т. з. «маятни-

кові», тобто, і міграції напряму село-місто-село чи місто-село-місто, які здійснюють люди впродовж доби. Вони живуть у селі (місті), їдуть на роботу в місто (село), повертаються назад додому в село (місто), здійснюючи поїздки за принципом маятника. Їх тільки умовно можна назвати міграціями, бо населення не змінює місця проживання. Такі поїздки правильніше називати «маятниковим» переміщенням людей [7, с. 37]. С.О. Мосендз вважає, що під поняттям «міграція» у вузькому значенні (міграція – лат. *migratio*, від *migro* – переселяюсь, переселення, переміщення) [5, с. 34] прийнято розуміти особливий процес територіального переміщення населення, який завершується зміною постійного місця проживання, що в буквальному розумінні слова означає переселення. З викладеного стає зрозумілим, що межі поняття «міграція» не однозначні. Чинне адміністративне законодавство не передбачає використання такої дефініції, як «міграція», «міграційний процес». Подекуди це поняття ототожнюють із поняттям «міграційний процес». Таку позицію підтримали ряд вчених: С.О. Мосендз, Н.П. Тиндик та ін. Але, на наш погляд, позиція О.О. Бандурки є більш правильною. Так, він вказує: якщо понятійний апарат вибудувати умовно, у вигляді концентричних кругів, то поняття «міграція» є всеохоплюючим кругом, усередині якого розташовані круги меншого радіусу: відповідно і послідовно – поняття «міграційний простір» і «міграційний процес». Міграційний процес, на думку О.О. Бандурки, – це керована діяльність, яка має соціальний характер і тому має бути врегульована нормами адміністративного права. Міграційний процес визначається як соціальне явище, як дія певної соціальної спільноти – реально існуючої, емпірично зафіксованої сукупності індивідів, яка відрізняється відносною цілісністю і виступає самостійним суб'єктом соціальної дії, поведінки. Внаслідок правового регулювання міграційного процесу нормами адміністративного права, він набуває певного порядку [1, с. 13]. С.О. Мосендз визначає міграційні процеси у широкому розумінні слова, крім переселень, які охоплюють всі види переміщень населення в просторі – сезонні, епізодичні, маятникові. Вони являють собою масові переміщення населення через кордони тих чи інших територій будь-якої тривалості, регулярності й цивільної спрямованості зі зміною місця проживання назавжди або на більшменш тривалий час, а при маятникових міграціях – і без такої зміни. За ознакою наявності факту перетину державного або адміністративно-територіального кордону розрізняють міграційні процеси внутрішні і зовнішні. Внутрішні міграційні процеси – тимчасові або

постійні переміщення населення у межах країни. Вони поділяються на внутрішньо обласні, міжобласні, внутрішньо районні, міжрайонні, міжселищні та міжміські. Внутрішні міграційні процеси здійснюють внутрішні мігранти. Зовнішні – це міграційні процеси, пов'язані з перетином державного кордону. Зовнішні міграції поділяють на імміграцію, еміграцію і називають, у такому випадку, міжнародною [8, с. 165; 5, с. 14]. Зовнішню міграцію часто поділяють на місцеві, локальні, міжконтинентальні та внутрішньоконтинентальні міграції. Розрізняють також міграційні процеси епізодичні, маятникові, зворотні і незворотні, організовані, сезонні, постійні, міграційні скорочення. Епізодичний міграційний процес має нерегулярний характер і являє собою поїздки з діловою, культурною, побутовою, рекреаційною та іншою метою. Здійснення таких переміщень залежить від соціальних факторів. Маятниковий міграційний процес має зворотній характер і є регулярним переміщенням людей від постійного місця проживання до місця роботи і назад. Крім маятникового міграційного процесу, до зворотного міграційного процесу належать розтягнуті у часі і просторі переміщення людей з однієї території до іншої, з перетинанням державного або адміністративно-територіальних кордонів, а також без перетинання. Зворотний міграційний процес здійснюється, наприклад, шляхом переміщення людей з метою стажування, відрядження, туристичних поїздок тощо. Міграційний процес незворотний – це переїзд із одного населеного пункту до іншого, з однієї держави до іншої, з метою постійного облаштування і працевлаштування [5, с. 130]. Організований міграційний процес – це соціальні переміщення, які здійснюються за допомогою або за участю державних органів, громадських, політичних організацій, міжнародних структур. Організований міграційний процес здійснюється добровільним та примусовим шляхом. Добровільний – міграційний процес, заохочуваний і стимульований державою, а примусовий – здійснюваний за допомогою організаційно-розпорядчих, примусових заходів. Постійні міграційні процеси характеризуються тривалістю в часі і просторі, стабільністю. Наприклад, маятникові міграції, які здійснюються окремими групами людей постійно або протягом тривалого часу: поїздки до місця постійної роботи, до місця навчання. Визначають такі ознаки постійного міграційного процесу, як циклічність (сезонні та трудові міграції), зворотність (постійний туризм до окремих країн), незворотність, тривалість протікання у часі і просторі, наявність стабільних напрямків і шляхів, регулярність. Міграційні процеси сезонні – це пере-

міщення працездатного населення до місць тимчасового працевлаштування з метою отримання вигідної роботи за наймом, після виконання якої особа повертається до місця попереднього мешкання. Обсяг та частота цих процесів залежить від пори року, а період перебування в іншому місці – від домовленості про виконання певного виду діяльності. Міграційні процеси сезонні визнаються Європейським законодавством. Міграційні процеси скорочення – зменшення чисельності мігрантів у певній країні, до якої вони прибули раніше. Ці процеси можуть бути спонтанними або організованими. Наявність проблем етнокультурної адаптації іммігрантів у країнах прибуття надала підставу для виділення вісцеральних ознак міграції та вікаріарного розселення [2, с. 157]. Вісцеральні ознаки міграції – це причини і мотиви переселення: а) збройні конфлікти; б) вигнання, дискримінація, переслідування; в) низький рівень життя та спад виробництва. Ядром вісцеральної ознаки міграції є внутрішній потяг особистості до самоутвердження. Вікаріарне розселення – це такий вид і спосіб облаштування та проживання мігрантів спільного походження та національності, з якого вони поселяються і мешкають разом в окремих замкнених і ізольованих географічних зонах, але традиційно вибраних для себе місцях розселення представників того самого

етносу, в неперехрещуваних етноареалах. Разом із тим результати досліджень показують, що такі мотиви переселення, як близькість культури або розвиненість демократії, властиві невеликій кількості мігрантів і значною мірою не впливають на кількісний склад міграційних потоків та характер міграційних процесів [4, с. 148].

Висновки. Розглянута класифікація окремих видів міграційних процесів показує, що вони характеризуються багатоманітністю, їхнє існування визначене достатньо великим колом чинників. Міграційний процес визначається як соціальне явище, як дія певної соціальної спільноти, тобто в основу визначення покладені соціальні аспекти зазначеного явища. На наш погляд, вірніше було розглядати це явище з боку права, як сукупність юридичних дій. Міграційний процес, як ми вже зазначали на початку статті, виник разом із людством і постійно змінювався відповідно до потреб людства. На сьогодні більшість людських дій і відносин перенесені в правову площину і знайшли своє опосередкування в чинних нормативно-правових актах, міграційні процеси – в тому числі. І тому міграційні процеси і поняття міграції слід розглядати як правові категорії, а їх види і способи слід чітко визначити в законодавстві

Список літератури:

1. Бандурка А.А. Административно-правовое регулирование миграционных процессов в Украине: диссертация на соиск. учёной степени канд. юр. наук. Харьков, 2002. 182 с.
2. Довідник термінів у сфері міграції. Женева: МОМ, 2011. 166 с.
3. Івахнюк І.В. Міжнародна міграція як ресурс розвитку. Століття глобалізації. 2011. № 1. С. 67–79.
4. Макарова О.В. Соціальна політика в Україні: монографія. К.: Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2015. 244 с.
5. Мосёндз С.А. Государственная миграционная политика в современной Украине: диссертация на соиск. учёной степени канд. юр. наук. Киев, 2003. 199 с.
6. Танчин І.З. Соціологія: навч. посіб. і доп. Київ: Знання, 2008. 351 с.
7. Пал Л. Міграційні потоки у сучасному світі. К.: «Основи», 1999. С. 36–37.
8. Реформування державної політики в Україні: теоретико-методологічні засади дослідження та впровадження: навч. посіб. В.А. Ребкало та ін. К.; Львів: НАДУ, 2012. 352 с.

ПОНЯТИЕ МИГРАЦИИ И МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СОВРЕМЕННЫХ НАУЧНЫХ КОНЦЕПЦИЯХ

В статье исследуются миграционные процессы и миграция в Украине. Обосновано, что миграционные перемещения являются своеобразным индикатором реагирования населения на изменения в экономической, политической, социальной жизни общества. Установлено, что объемы, направления и масштабы таких перемещений в определенной степени свидетельствуют об угрозе устойчивому развитию государства. Акцентируется на обязательстве государства обеспечивать контроль и надзор за миграционными процессами, но при этом следует учитывать основные права и свободы человека и гражданина. Для обеспечения указанного процесса предложены меры по переосмыслению теоретических подходов к определению понятия миграции и миграционных процессов.

Ключевые слова: государственное регулирование, миграционное законодательство, миграционные процессы, формы и виды миграции, объемы миграции, направления миграции.

**THE CONCEPT OF MIGRATION AND MIGRATION PROCESSES
IN MODERN SCIENTIFIC CONCEPTS**

The article deals with migration processes and migration in Ukraine. It is substantiated that migratory movements are a kind of indicator of the population's reaction to changes in the economic, political, social life of society. It has been determined that the amounts, directions and scope of such movements to some extent indicate a threat to sustainable development of the state. Obligations of the state to provide control and supervision of migration processes are emphasized, but it should take into account the basic rights and freedoms of man and citizen. To ensure this process, measures are proposed to rethink theoretical approaches to the definition of the concept of migration and migration processes.

Key words: *state regulation, migration legislation, migration processes, forms and types of migration, amounts of migration, directions of migration.*